

معماری دوره پهلوی به روایت مجموعه فرهنگی تاریخی سعدآباد

پژوهشگر: آیدا امانی

کارشناس کاخ موزه ملت

مجموعه فرهنگی تاریخی سعدآباد

هنر ایران از دیرباز تا عصر معاصر همیشه تحت تاثیر قدرت‌ها بود. چنانچه حاکم هنرپروری بر مسند قدرت می‌نشست کارگاه و مکتبی هنری در رخور توجهی به بار می‌نشست همچون مکتب هرات دوره تیموری که به واسطه هنرپروری بایسنقر میرزا شکل گرفت. معماری ایران نیز در راستای همین هنرپروری‌ها و نگاه حاکمان رشد و نمو و کرد و به امروز رسید و امروزه با بررسی هریک از آثار معماری می‌توان روح زمانه مستتر در آن دوره تاریخی را به خوبی درک کرد.

با شروع سلطنت پهلوی، تاریخ معماری ایران، دچار تحولات اساسی شد. در این دوره، با توجه به ارتباط گسترده با جهان غربی و بازگشت دانشجویان تحصیلکرده در فرنگ که با روش‌های نوین معماری در جهان آشنا بودند و موج مدرنیزاسیونی که به واسطه‌ی طبقه روشنفکر با حمایت طبقه‌ی حاکمه شکل گرفت به یکباره شاهد الگو برداری‌های بسیاری از معماری غربی در ایران هستیم. هرچند نگاه به گذشته‌ی ایرانی و بازتاب ملی‌گرایی کوشش‌های مثبتی در زنده نگاه داشتن روح ایرانی در کالبد بنا بود اما معماری سنتی ایران در این دوره صدمات جبران ناپذیری را متحمل شد. در این پژوهش تلاش شده، نتایج ارزشمندی که با بررسی معماری معاصر در دوران پهلوی به دلیل تنوع سبک‌های مختلف به دست آمده را ارائه نموده تا تفاوت‌های سبکی بناهای این دو دوره، مبنای سنجش در جهت شفاف‌سازی بیشتر باشد.

کلمات کلیدی: معماری معاصر، سبک ملی، سبک بین‌الملل، دوره پهلوی

مقدمه:

در شرایطی پهلوی‌ها در ایران روی کار آمدند که کشور به تازگی جنگ جهانی اول را پشت سر گذاشته بود، قرن جدید تازه آغاز شده بود و امید آن بود نهال نارس نظام مشروطه‌ی پادشاهی، در سایه‌ی نام حکومت پهلوی تغییرات عمده‌ای را در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در کشور پشت سر گذارد، هرچند رویکرد پادشاهان استبدادی نظام پهلوی تمام این امیدها را از میان برداشت. اما بازخوانی این دوره تاریخی و تلاشی که ایرانیان در تحقق این تغییرات در سر داشتند خالی از لطف نیست.

چنانچه معماری این دوره را به عنوان نماد بیرونی این تغییرات و تحولات در نظر بگیریم خود به دو دوره کلی تقسیم می‌شود:

الف - دوره نخست سال‌های پادشاهی پهلوی اول از ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰

ب - دوره دوم از سال‌های پادشاهی پهلوی دوم از ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷

ناگفته پیداست که هریک از این دوره‌های تاریخی شامل سبک‌ها و نگاه‌های متفاوتی در معماری است که خود به تنهایی روایتگر سیاستگذاری‌ها و تحولات رخ داده در همان دوره‌ی تاریخی است. به عنوان مثال سال‌های آغازین حکومت پهلوی در کنار تجددگرایی عامرانه و مسئله‌ی هویت ایرانی نیز مطرح می‌شود و در واقع سبک‌های رایج معماری در این دوره‌ها پاسخی است به این تحولات.

سبک‌های رایج معماری در دوران پهلوی اول: (۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰)

- تداوم معماری اواخر قاجار.
- سبک معماری اوایل مدرن.
- نئوکلاسیک اروپا با تلفیق موتیف‌های ایرانی (سبک ملی). (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۱۸۷)

در این شرایط، معماری ایران از اوایل دوره پهلوی دچار هرج و مرج و آشفتگی بود. در این دوران احداث همزمان ساختمان‌هایی که هرکدام بیانگر یکی از مکاتب فکری دوره‌هایی مشخص از تاریخ هستند به چشم می‌خورد.

دوره پهلوی دوم از نظر فعالیت‌های معماری و شهرسازی به سه مقطع زمانی تقسیم می‌شود که در هر یک از آن‌ها اوضاع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، برنامه‌ای و جمعیتی خاص تأثیرگذار معماری و شهرسازی وجود دارد:

- ادامه معماری پیش از مدرن و مدرن ۱۳۳۰-۱۳۳۲
- زمان اوج مدرنیسم و سبک بین‌المللی ۱۳۳۲-۱۳۴۴
- تکرار سبک‌ها و روش‌های متداول غربی و احیای معماری گذشته و ایجاد هویت ۱۳۴۴-۱۳۵۷ (سبک ملی) (زرکش، ۱۳۹۱)

در این پژوهش سعی بر آن است که با بررسی سبک‌های مختلف معماری استفاده شده در دو دوره پهلوی به تفاوت‌های موجود بین آن‌ها در راستای ساخت بناها برسیم.

روش تحقیق :

در این تحقیق از روش تفسیری، توصیفی و منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است.

مبانی نظری :

بعد از کودتای ۱۲۹۹، مدرنیزه شدن در ایران سرعت بیشتری می‌یابد، کشور جوان ایران بیش از هر چیز باید تصویری از یک کشور در حال پیشرفت را به جهانیان صادر کند و معماری بستر مناسبی برای ارائه‌ی این تفکر به جهانیان است. سرمایه‌گذاری اقتصادی در صنایع جدید، ایجاد مراکز فرهنگی متناسب با سیاست‌های حاکمه مظاهر تمدنی جدید در کشور از جمله راه‌آهن باعث می‌شود ساختمان سازی در الویت قرار گیرد.

موج اول این حمایت‌ها در سال‌های حکومت رضاخان بین سال‌های ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ اتفاق افتاد در این سال‌ها سازمان‌های دولتی که پس از مشروطیت برای نخستین بار به وجود آمدند، یکی پس از دیگری در بناهای نو بنیاد خود جای می‌گیرند. معماری نو با بناهای متعددی که ساخته می‌شوند به سرعت چشم‌انداز عمومی ایران را دگرگون می‌سازد. (رجبی ۱۳۵۵: ۶۰)

به دلیل افزایش اعزام دانشجویان به خارج از کشور، فعالیت گسترده‌تر معماران فرنگی در ایران (به خصوص معماران آلمانی) و سهولت سفر به غرب و توسعه امکانات ارتباطی مانند نشریات، پست، تلگراف و تلفن ما شاهد تاثیر بیشتر سبک‌های متعدد معماری در ایران هستیم. (قبادیان، ۱۳۹۴: ۱۳۸)

ارتباط گسترده نظام حکومتی پهلوی با غرب و نگاه ویژه به تحولات شکل گرفته در دولت آلمان زمینه‌ساز شکل‌گیری معماری نئوکلاسیک در ایران گردید. در دوران رضاشاه با شکل‌گیری دولت - ملت گفتمان تازه‌ای شکل گرفت که هدف آن اصالت بخشیدن به هویت ملی ایرانیان بود. از طرفی این مهم پیوندزنده تاریخ ایران باستان با تاریخ پهلوی می‌شد. (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۱۸۴)

معماری نئوکلاسیک

معماران ایرانی در این سبک از معماری به صورت عمده در بخش‌هایی از ساختمان به خصوص در نماسازی و تزئینات از عناصر و جزئیات معماری باستانی ایران بهره می‌گرفتند اما بخش درونی ساختمان را با توجه به نیازهای جدید طراحی می‌نمودند.

آندره گدار معمار فرانسوی نیز در طراحی موزه ایران باستان، با الهام گرفتن از طاق کسری در تیسفون معماری دوران ساسانی را مورد توجه قرار داده است. ابعاد و تناسب طاق ورودی موزه ایران باستان به ایوان مدائن شباهت زیادی دارد. اهمیت پنجره‌ها در این دوره بسیار زیاد شده و برای اولین بار در معرض دید قرار گرفتند. بالکن که در گذشته نماد معماری کاخ و قصر پادشاهان بود و به عبارتی نمادی از معماری شاهانه محسوب می‌شد در این دوره از حوزه خصوصی ساختمان به سطح شهر و به نمای بیرونی ساختمان کشیده شد تا خودنمایی بیشتری داشته باشد. (مختاری ۱۳۹۲: ۹۰)

تزئینات معماری دوره پهلوی اول را می‌توان متأثر از نکات زیر دانست:

۱- استفاده از آجر به دلیل سهولت و سرعت در انجام کار ۲- نگاه به گذشته در استفاده بجا از تزئینات (آجری، سنگی، کاشی و فلزی)
۳- رویکرد به عناصر حجمی و مجسمه سازی. (کیانی ۱۳۸۳، ۲۴۵، ۲۴۴)

از نخستین اقدامات رضاشاه می‌توان به احداث کاخ‌های سلطنتی و ساختمان‌های حکومتی اشاره کرد، که شامل احداث مجموعه کاخ‌های سعدآباد، کاخ مرمر و مجموعه کاخ‌های شاهزادگان پهلوی در پیرامون آن همچنین ایجاد مجموعه اداری - سیاسی و اقتصادی (معرف به معماری رضاشاهی) و نیز طراحی و احداث مجموعه‌های فرهنگی نوین از جمله دانشگاه تهران، دبستان‌ها، دبیرستان‌ها و دانشسراها اشاره کرد.

نکته حائز اهمیت حضور معماران و استادکاران مطرح در طراحی و اجرای پروژه‌های این دوره است به عنوان مثال در طراحی و اجرای کاخ مرمر از استادان و هنرمندان طراز اول مملکت استفاده شده بود. حتی شخص استاد حسین لرزاده عنوان می‌کنند که در هیچ جا این همه کارگر و استاد واقعی برای یک ساختمان یک جا جمع نشده بودند. (مفید: ۱۳۸۵، ۳۷).

کاخ مرمر و کاخ سبز ترکیب زیبایی از معماری فرنگی و ایرانی است. این دو کاخ را می‌توان به عنوان اولین نمونه ساختمان‌های طراحی شده به سبک تلفیقی در این دوره دانست. (قبادیان: ۱۳۹۴، ۱۵۶)

گرایش معماری پهلوی

پهلوی اول:

معماری ایران از اواخر دوره قاجار و شروع دوره پهلوی دچار هرج و مرج و آشفتگی شد. در این دوره تلاش می‌شد تا پیوندی میان سه طیف فکری به وجود آید: گروه اول سنت گرایان، گروه دوم غرب گرایان، گروه سوم ملی گرایان و گروهی از معماری سنتی نیز به معنی ارتجاع و قهقرا رفتن گشت. تحول و تعالی هر هنری بستگی به شناخت دقیق آثار گذشته و درک صحیح ضرورت‌ها و نیازهای حال جامعه دارد تا با استفاده از فرهنگ و سنت دیرینه و خطا و ثواب گذشتگان و در جهت جوابگویی به نیازهای جامعه، راه حل‌های بدیع، اصیل و تازه ای ارائه گردد. (گلوردی: ۱۳۸۸)

در دوره پهلوی اول گرایش خاصی در معماری ایرانی پدید آمد که آنرا غالباً سبک ملی یا نوعی باستان‌گرایی دانسته‌اند. در این دوره باتوجه به روند مدرنیزاسیون رضاشاه بر محوریت ملی‌گرایی ساختمان‌ها هم براساس ناسیونالیسم باستان‌علی‌الخصوص معماری دوره هخامنشی و ساسانی طراحی شدند.

پهلوی دوم :

مهم‌ترین تأثیری که شیوه شهرسازی غرب بر معماری سنتی ایران گذارده، برون‌گرا شدن ساختمان‌ها بوده است. در این دوره با شتاب بیشتری نسبت به گذشته، بسیاری از ساختمان‌های سنتی مثل آب‌انبارها، کاروانسراها، حمام‌ها و حتی بازارها عملکرد خود را از دست دادند. به جای آن‌ها ساختمان‌های نو با عملکردهای متفاوت مثل بناهای اداری و سازمان‌های دولتی، پایانه‌های مسافربری، ایستگاه‌های قطار، فرودگاه‌ها، مدارس، دانشگاه‌ها در اقصی نقاط کشور احداث شدند. (قبادیان: ۱۳۹۴، ۲۲۰)

با تأسیس اولین مهندسیین مشاور ایران توسط عزیز فرمان‌فرمائی‌ان در سال ۱۳۴۱ شیوه‌ای جدید در ساختمان‌سازی و طراحی در ایران رایج شد که باعث ارتقا کیفی و کمی حرفه معماری و فعال شدن شرکت‌های مهندسی مشاور در این دوره بود. (جواهریان ۱۳۸۴، ۸۳)

در ابتدای دوره پهلوی دوم، احداث بناها به همان شیوه سنتی گذشته ادامه داشت. ولی اوج و شکوفایی این دوره، تبعیت از معماری سبک مدرن بود که تعداد زیادی از شاخص‌ترین ساختمان‌های این‌گونه معماری در نقاط مختلف کشور احداث شد. مخصوصاً سبک بین‌الملل بیشترین تعداد را داشت.

آن‌گروه از معمارانی که در برابر سبک بین‌الملل رایج در آن دوره، دغدغه‌های تاریخی داشتند را نو-سنت‌گرا نامیده و معتقد اند "این‌گروه از معماران متأثر از نقدی که در دهه ۶۰ میلادی از معماری نوگرایی (مدرنیست) اروپایی صورت گرفته است، مسئله بازخوانی ارزش‌های معماری بومی را در دستور کار قرار می‌دهند و بر آن می‌شوند که ماهیت استعاره‌ای بیان ایرانی در هنرها را در خلق آثار معماری خویش به کار گیرند. آثار معماری تولید شده از سوی این جریان را می‌توان جزو اولین آثار پسانوگرایی ایرانی دانست. آثاری که پرداختی بیش و کم مدرنیزه از مفاهیم کهن معماری ایرانی است (حبیبی ۱۳۸۵، ۳۸)

بررسی ویژگی معماری دوره اول و دوم:

ویژگی معماری دوره اول پهلوی

در ادامه نگاه اجمالی به نمودها و ویژگی‌های و سبک‌های استفاده شده در دوره اول و دوم پهلوی خواهیم داشت. این سبک نوگرا پدیده‌ای متفاوت در معماری آن زمان بود.

• معماری سنتی و سنت‌گرایی

نماها و نمادهای غالب بنا به شیوه اصفهانی، اجرای بدنه بنا، طاق‌ها، قوس‌ها و نماها با استفاده از آجر، استفاده از کاشی‌های لعاب‌دار فیروزه‌ای با نقوش اسلیمی و ختایی برای تزئینات ساختمان و بام ساختمان عمدتاً به صورت شیب‌دار چوبی و یا فلزی و پوشش شیروانی، سازه ساختمان با استفاده از دیوار باربر و گاهی تیر و ستون، تیرها، ستون‌ها و نرده‌ها با استفاده از مصالح چوبی و یا فلزی.

• معماری نئوکلاسیک

تقارن محوری در پلان و نما، سه وجهی بودن نما و پلان، پله و بخش ورودی در وسط و دو بال در طرفین آن، نمایش نمای آجری و گچبری با تقسیم بندی ها و ابعاد نمای سنگی، ستون‌ها و تزئینات عصر کلاسیک یونان و روم باستان، تقسیمات عمودی در نما، بازشوها به صورت کشیده و عمودی، بام‌ها به صورت گنبدی و یا شیب دار با پوشش شیروانی، نرده‌ها به شکل صراحی، قوس‌ها به صورت نیم دایره و یا کمائی، پله‌های وسیع و عریض بر روی محورهای اصلی بنا.

• معماری سبک ملی

نماها با ارتفاع زیاد و الهام از کاخ‌ها و نمادهای عصر هخامنشی و ساسانی، شیوه پارسی و پارتی، پلان به صورت برون‌گرا به تبعیت از ساختمان‌های نئوکلاسیک و مدرن در غرب، تقارن در پلان و نما، ورودی در وسط ساختمان، ایوان‌های وسیع، ستون‌های مرتفع، پلکان‌های عریض در محور ورودی ساختمان و بازشوهای بزرگ و مرتفع، استفاده از مجسمه‌ها و حجاری‌های هخامنشی و ساسانی در نماهای ساختمان، نماها بیانگر شکوه و عظمت تمدن ایران، استفاده از کنگره‌های سرتاسری بر لبه بام‌ها، ایوان‌ها و پله‌ها، اجرای بدنه بنا و نما با استفاده از سنگ و یا آجر. به ندرت استفاده از سیمان، بام ساختمان به صورت شیب دار با خرپای چوبی و پوشش شیروانی، سازه ساختمان با استفاده از دیوار باربر و گاهی تیر و ستون، تیرها و ستون‌ها و نرده‌ها با استفاده از مصالح چوبی و یا فلزی، در سبک ملی تلفیقی، نمادهای سبک ملی با شیوه اصفهانی و یا سبک نئوکلاسیک و آرت دکو تلفیق شده است. (انتخابی، ۱۳۸۷، ۲۲)

نمونه این بناها

- کاخ شهربانی دربند
- بانک ملی
- مقبره بابا طاهر
- دبیرستان البرز
- دبیرستان انوشیروان
- موزه ایران باستان
- عمارت بهارستان
- آرامگاه سعدی
- ایستگاه راه آهن تهران
- ساختمان بانک ملی ایران
- ساختمان شهرداری ارومیه

ویژگی معماری دوره دوم پهلوی

- معماری سنتی و سنت‌گرای

نماها و نمادهای غالب بنا به شیوه اصفهانی، پلان مساجد و بازارها به شیوه اصفهانی، پلان بناها با عملکرد نوین به صورت برون گرا، به تبعیت از ساختمان های نئوکلاسیک و مدرن در غرب، اجرای بدنه بنا و نما با استفاده از آجر، در و پنجره ها و نرده ه چوبی و یا فلزی، استفاده از کاشی های لعاب دار فیروزه ای با نقوش اسلیمی و ختایی برای تزئینات ساختمان، بام ساختمان غالباً به صورت محدب، طاق و گنبد بعضاً مسطح، سازه ساختمان با استفاده از دیوار باربر و یا اسکلت فلزی و یا بتنی.

• معماری سبک بین المللی

بدنه بنا ترکیب سطوح صاف و منحنی، استفاده از خطوط مستقیم، کشیده و انحنادار، تزئینات به اشکال جدید و صنعتی، اجرا با فلز و یا سیمان، به کارگیری مصالح و فن آوری مدرن، نماها با پوشش سیمان و یا سنگ پالک، نرده های فلزی، پرکار و با اشکال منحنی، مورب و زیگزاگ، بام های مسطح، به ندرت شیب دار، نمای سینماها مزین با لامپ های نئون و رنگ های براق، به کارگیری مصالح، فن آوری و امکانات مدرن.

• معماری سبک ملی

ایده طراحی باتوجه به خصوصیات عصر مدرن و ویژگی های فرهنگی تاریخی ایران، تلفیق سبک های معماری مدرن با شیوه های معماری تاریخی ایران در طرح کالبدی بنا، استفاده از تزئینات شیوه های معماری تاریخی ایران، به روز نمودن نمادهای تاریخی برای عملکردها و مفاهیم جدید، به کارگیری مصالح، فن آوری و امکانات مدرن.

معماری دوره پهلوی اول

کاخ سبز (کاخ شهوند و نیم نگاهی به معماری دوران قاجار)

تا پیش از این دوره رشد و توسعه معماری ایران هماهنگ با رشد و تکامل فرهنگی و اجتماعی بود و نیازها متناسب با داشته ها پاسخ داده می شد. اما در دوره پهلوی، در این روند اختلال ایجاد شد. چرا که نگرش تازه به زندگی، موجب بروز نیازهای جدیدی می شد که پیش از این در معماری ایران تعریف نشده بود. این عملکردها معماری تازه ای را می طلبید.

در راستای سیاست مدرن سازی پهلوی اول چهره جامعه و شهرهای ایران نیز تغییر کرد به طوری که دولت دارای وزارتخانه های مختلف شد که این وزارتخانه ها نیاز به فضاهای مشخص داشتند. در ابتدا مراکز قدیمی مانند وزارتخانه ها و ادارات در محل سابق مرکز سیاست ارگ مستقر بودند. اما با بزرگ تر شدن سایر مراکز حکومتی مکان بزرگتری، میدان مشفق در شمال، خیابان مریض خانه در نظر گرفته شد. (ریگا ۱۳۷۷، ۱۲۷)

در واقع با ورود ایران به عصر صنعتی، دوره معاصر شاهد عملکردهای جدیدی همچون معماری غرب شد که معماری خاص خود را می طلبید. بر این اساس معماری دوره پهلوی اول، اوج تحولات فضایی و ساختمانی حاصل از عملکردهای جدید شد. در تعریف

عملکرد یک بنا به طور خلاصه می‌توان گفت فضای عملکردی بیانگر فعالیت‌هایی است که به منظور هدفی خاص انجام می‌گردد، ضمن آنکه در بیان این عملکردها ابعاد و اندازه‌های فیزیکی نقش موثری دارند.

تجربه معماری صنعتی در ایران همزمان با مدرنیزاسیون پهلوی اول و درست سال‌های بعد از جنگ جهانی اول اتفاق افتاد، درست زمانی که غرب دوران اوج تحولات صنعتی خود را پشت سر می‌گذاشت. معماری صنعتی در قالب معماری مدرن و دروازه‌های شاخه‌ای از معماری است که در راستای فراهم کردن نیازهای صنعتی جامعه شکل می‌گیرد که در بیشتر کشورها و از جمله ایران با واژه گنگ و نامفهوم معماری صنعتی معرفی شده است. ساختمان‌هایی که به شیوه‌ی معماری صنعتی احداث میشوند

عمدتاً در فضاهای صنعتی و حومه‌ی شهرهای بزرگ قرار دارند نکته‌ای که در دوره پهلوی اول توجه چندانی به آن نشد و فضاهای صنعتی بسیاری در بافت قدیمی شهر ایجاد شد که نوعی تصویر فضای سنتی شهر را تحت تاثیر خود قرار داد. نکته حائز اهمیت در روایت معماری پهلوی اول وجود گرایش‌های متفاوت و بعضاً متضاد در معماری این دوره است که خود ناشی از اختلاف در گرایش‌های سیاسی و ایدئولوژیک این عصر از تاریخ ایران است که ریشه در جریان‌های عقیدتی و سیاسی اواخر دوره قاجار و اوایل دوران پهلوی دارد.

معماری دوره قاجار گذشته از مبحث فضا و ترکیب‌های حجمی، به خصوص در خانه‌های این دوره که از ترکیب فضایی مطلوبی برخوردار است، از یک طرف تاثیر پذیری از معماری غرب تنها در فرم و شکل ظاهری است بدون آنکه از تکنولوژی ساخت و عوامل موثر در پایداری ساختمان استفاده نماید. در سفرنامه ادوارد پولاک با عنوان (ایران و ایرانیان) به این موضوع اشاره شده است که آجرها به علت کمبود هیزم و بی‌دقتی در تهیه، بد پخته می‌شود و در مقابله با رطوبت بسیار کم دوام است. همچنین به جهت کمبود چوب، درخت‌های هشت تا ده ساله تبریزی را می‌برند و به جای تیر در بنا از آن استفاده می‌کنند. اما این چوب سست مقاومت ندارد و یا اغلب طعمه موربانه می‌شود. در واقع بیشتر زمان ساخت بناهای این دوره صرف نقاشی، گچبری تزیینی و یا آینه کاری می‌گردد بدون آنکه زیرساخت‌های آن‌ها مورد توجه قرار گیرند. حضور نمادهای غربی در معماری قاجار ابتدا در نمای بناها نمود یافت و پس از آن به مرور فن ساختمان سازی و پیش از آن طراحی فضایش را تحت تاثیر قرار داد. کاربرد نیم دایره و هلالی شکل، ایجاد ستون‌های هم ردیف با سطح نمای خارجی بنا، ایجاد عنصر تاکید بصری بر بالای محور عمودی نمای اصلی و یا سردر، حذف عناصر سنتی و جایگزینی نمونه‌های مشابه تزیینی و عاریتی ترکیبی جدید از معماری سنتی و نشانه‌های به کار گرفته شده از بیگانه را بوجود آورد. با نگاهی به کاخ سبز واقع در سعدآباد این نمود به وضوح دیده می‌شود.

ساخت این بنا با نام کاخ شهوند در سال ۱۳۰۱ خورشیدی در زمین‌های علی خان والی و ساختمان نیم‌طبقه‌ای از ایشان به دستور رضاخان سردار سپه و توسط معمار معروف میرزا جعفرخان معمار باشی آغاز شد و تا سال ۱۳۰۷ تکمیل آن به طول انجامید. آیین کاری به کار رفته در کاخ موزه سبز (اقامتگاه پهلوی اول) یکی از زیباترین هنرهای سنتی ایران و از ابتکارهای ویژه هنرمندان ایرانی است که در دوره ساسانیان رایج بوده است و عمدتاً در تزئینات داخلی بناهای تاریخی به ویژه اماکن متبرکه مورد توجه معماران قرار می‌گرفته، متأسفانه این هنر چندان در دوره پهلوی دوم مورد توجه قرار نگرفت. با توجه به توضیحات ارائه شده می‌توان چنین استنباط کرد که معماری کاخ سبز با الگو برداری از معماری ایرانی به انجام رسیده است.

داستان هنر آیین کاری (از تزئینات وابسته به معماری)

داستان هنر آیین کاری از آنجا شروع شد که بخشی از آیین‌هایی که از سده ۱۰ هجری قمری به صورت یکی از اقلام وارداتی از اروپا به ویژه از ونیز به ایران آورده می‌شد به هنگام جابجایی در راه می‌شکست، بدین منظور هنرمندان ایرانی برای بهره‌گیری از این قطعات شکسته راهی ابتکاری یافتند و از آنها در هنر آیین کاری استفاده کردند و آیین کاری ظاهراً با کاربرد آن‌ها آغاز شد. البته هنر آیین کاری تنها در تزئین سطوح داخلی بنا خلاصه نمی‌شود.

کاخ موزه ملت (کاخ سفید)

کاخ موزه ملت که به سبب رنگ سفید نمای این کاخ در دوره پهلوی به کاخ سفید نیز شهرت داشت. این ساختمان در زمینی به مساحت ۳ هزار مترمربع در دو طبقه و، زیرزمین با زیربنای حدود ۶ هزار مترمربع بنا شده است. در این طبقات ۵۴ واحد مختلف از جمله ۱۰ تالار بزرگ تشریفاتی وجود دارد که وسیع‌ترین تالار آن سفره‌خانه است که ۲۲۰ مترمربع وسعت آن است. این بنا علاوه بر آنکه مختص امور تشریفاتی، اداری و تهیه مصاحبه‌های خبری بود، به عنوان اقامتگاه تابستانی محمدرضاشاه پهلوی و همسرش فرح دیبا نیز محسوب می‌شد بنای کاخ در سال ۱۳۱۰، به دستور رضاخان آغاز شد و در ۱۳۱۵ به پایان رسید کاخ سفید پس از سه سال که از اتمام آن گذشت به تدریج مورد بهره برداری قرار گرفت.

در ساخت بنای این کاخ، هنرمندان و صنعتگران چیره دستی مشارکت داشتند، برای مثال نقشه کاخ را مهندس خرسندی طراحی

کرده بود و محاسبات فنی آن را لئون تادوسیان، پیسیان و بوریس روسی انجام داده بودند. تزئینات وابسته به معماری از جمله گچبری‌های کاخ کار دست‌های هنرآفرین استادانی چون غلامرضا پهلوان (قزوینی)، عبدالکریم شیخان حسین کاشی و رضا ملائکه است. لازم به ذکر است اتمام این تزئینات در حدود ۳ سال به طول انجامید. (وکیل‌باشی، ۱۳۹۸، ۵۴)

سنگ‌های مرمر سرسراها از معادن یزد و تربت حیدریه استخراج شده که استاد لرزاده اجرای آن را برعهده داشته است. نمای بیرونی کاخ تلفیقی از معماری کاخ‌های ساسانی و کاخ‌های پادشاهان هخامنشی است. همچنین در معماری داخلی، سرسرای اصلی کاخ، ستون‌های

قدرتمند و نقشه چلیپایی شکل آن، یادآور یکی از کهن‌الگوهای ایرانی است که در دوران هخامنشیان بیشتر فرم اصلی معابد و در کاخ‌های ساسانی فرم اصلی سرسرای اصلی کاخ‌ها بوده است.

در فاصله سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۴۹ ش ساختمان کاخ ملت یا سفید مرمت و بازسازی شد و آذین‌کاران فرانسوی طبق سلیقه فرح دیبا، در تزیینات داخلی کاخ تغییراتی دادند. در طی این تغییرات گلخانه و زیرزمین به سالن سینما، موزه مجموعه هنری فرح دیبا، انبار ظروف، آبدارخانه و رخت‌شوی‌خانه بدل گردید، و به دستگاه‌های حرارتی و خنک‌کننده همچنین آسانسور مجهز شد در همین دوره پنجره‌های طبقه همکف با شیشه ضدگلوله پوشیده شد. (موسوی‌زاده، ۱۳۹۲؛ کاخ موزه ملت، دانشنامه تهران بزرگ، ۴۱۴).

ویژگی‌های معماری دوره پهلوی که در کاخ موزه سبز و ملت قابل مشاهده است:

- رعایت تقارن در نمای ساختمان
- ایجاد نظم و ریتم با تکرار المان‌های خاص
- ارتفاع زیاد درها و پنجره‌ها که بیشتر از عرض هستند
- بکارگیری از چوب برای ساخت درها و پنجره‌ها
- اختصاص فضایی به عنوان بالکن
- استفاده از شیروانی برای پوشش بام
- پلان متقارن
- استفاده از پلکان مرکزی برای ارتباط به تالارها
- بنای خشتی آجری با ملاط گل و گچ یا گل و آهک
- استفاده از سنگ برای نما
- استفاده از تیرهای چوبی در سقف

معماری دوره پهلوی دوم

جریان‌ات غالب معماری ایران در دوره پهلوی اول، در دوره پهلوی دوم به یک جریان غالب و تاثیرگذار معماری مدرن تبدیل می‌شود. معماری مدرن شکل گرفته در این دوره، عمدتاً از مجرای کارهای معماران و اندیشه‌های جریان ساز اروپا از جمله سبک بین‌المللی، مدرسه باهوس^۱ که نام یک مدرسه معماری و هنرهای کاربردی در آلمان بود این مدرسه از سال ۱۹۱۹ تا ۱۹۳۳ به پرورش هنرمندان پرداخته و نقش مهمی در برقراری پیوند میان طرح و فن ایفا نموده است. این مدرسه از کارهای لوکوربوزیه، فرانک لوید رایت، جیمز استرلینگ و ... حمایت کرده است و ماحصل معماری مدرن ایرانی بود که با عنوان معماری شبه مدرنیستی نامگذاری گردید.

جریانی موازی با جو غالب معماری مدرن ایران که عمدتاً از طریق فارغ التحصیلان زمانه چه در داخل و چه در خارج بود مابین سال‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۰ خورشیدی شکل گرفت. این جریان‌ات به طور جدی تحت تاثیر جریان‌ات روشنفکری ایران در دهه‌های مذکور است. معماری شکل گرفته در این جریان، تلفیقی از معماری سبک بین‌المللی و بوم‌گرایی است. اکثر آثار این جریان را تحت تاثیر

^۱ باهوس کلمه‌ای آلمانی به معنای خانه معماری است

اندیشه ها و مباحث مطرح شده اروپای بعد از مدرنیته و مباحث مطرح شده در پست مدرنیته می دانند. از برجسته ترین کارهای این دوره، می توان به آثار زیر اشاره کرد:

- آرامگاه بوعلی سینا در همدان، کار هوشنگ سیحون
- ساختمان موزه هنرهای معاصر اثر کامران دیبا
- آرامگاه خیام نیشابوری
- آرامگاه نادرشاه
- آرامگاه کمال الملک
- موزه فرش
- مسجد دانشگاه جندی شاپور
- بنای موزه آذربایجان در تبریز
- ساختمان مجلس سنا شورای اسلامی
- ساختمان شعبه مرکزی بانک سپه اصفهان.

چنانچه در مجموعه فرهنگی تاریخی سعدآباد به دنبال نشانه‌هایی از معماری دوره پهلوی دوم می‌گردید، می‌توان به بناهایی همچون کاخ ملکه مادر اثر استاد عبدالعزیز فرمانفرمایان و کاخ فریده دیبا اشاره کرد.

سبک‌های معماری دوره پهلوی دوم

۱. معماری اسلامی و سنتی:

در دوره پهلوی دوم نیز گرایش به معماری سنتی با نگرش به معماری باستانی ایرانی همچنان به قوت خود باقی بود. با این وجود این نوع معماری بیشتر در بناهای عمومی مذهبی و غیر مذهبی مشاهده می‌گردد.

۲. معماری مدرن و شبه مدرنیستی:

سبک بین‌المللی در آن دوره رواجی تام داشت و فرم از کارکرد تبعیت می‌کرد و روز به روز بر تعداد بناهایی که به زیبایی‌شناسی مهندسی وفادار بودند افزوده می‌شد. اما در همان زمان روند دیگری در کنار روند فوق‌الذکر ظهور نمود که همانا به دست دادن تعبیری دوباره از میراث معماری ایران در سازه‌های مدرن یاد می‌شود. این بناها و سبک نوین معماری ماحصل دانش و علم ایرانیان فارغ‌التحصیل از دانشگاه‌های داخل و خارج کشور بود.

۳. معماری تلفیقی:

هنر و دانش معماری ایرانی اگر چه با تلفیق به ظاهری زیبا و حتی بنایی مطلق منجر می‌شد. این سبک از طرفداران خاص خود پیروی می‌کرد. در این دوره شاهد طراحی‌هایی در سطح معماری اروپایی و شاید هنر معماری ایران باستان بودیم. زیبایی بناها با تلفیق معماری سنتی و تاریخی ایران همراه با ایجاد معماری معاصر غربی ایرانی را در چند سال گذشته را نشان می‌دهد. اگر چه زیبایی و هنر شناختی معماران در آن دوره منجر به احداث بناهای متفاوت در اقصی نقاط ایران شد اما این بناها در ایران پس از پهلوی نیز ادامه دار بود.

نتیجه گیری

با شروع دوران پهلوی، تغییرات و تحولات اساسی در تاریخ معماری ایران رخ داد. در این دوران، معماری دنباله روی معماری دوران هخامنشی بود. از نخستین اقدامات رضا خان می توان به احداث کاخ های سلطنتی و ساختمان های حکومتی اشاره کرد. معماری ساسانی و معماری بناها تحت تاثیر سبک نئوکلاسیک غرب انجام می گرفت و بیشتر ساخت و سازها بر عهده مهندسين آلمانی بود. ساختمان های شاخص در دوره پهلوی اول، بیانگر این مطلب است که معماران اروپایی بعلاوه معماران ایرانی فارغ التحصیل در اروپا، معرف سبک های جدید و طراح ساختمان ها به این سبک ها بودند. معماران سنتی نقشی کم رنگ داشتند و بعضا به تبعیت از معماران گروه اول طراحی می کردند. دوره دوم پهلوی عصر طلایی معماری مدرن است. و مهم ترین بناها در این دوره ساخته شده اند و سبک بین الملل، مهم ترین سبک معماری این دوره می باشد. البته با وجود تنوع سبکی می توان گفت سبک ها در این دوران تخصصی می شوند. مثل طراحی ادارات که از سبک بین الملل استفاده شده است. با توجه به بررسی ویژگی های سبکی که صورت گرفته، می توان به تفاوت های آشکار و پنهان این دو دوره پی برد.

همچنین می توان گفت سبک معماری ایرانی را در کاخ موزه سبز به وضوح می توان مشاهده کرد اما در کاخ موزه ملت سبک معماری التقاطی مطرح است در واقع سبکی از معماری که از ترکیب شدن عناصر موجود در شیوه های مختلف معماری شکل گرفته است.

منابع

قبادیان، وحید، سبک شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران، موسسه علم معمار رویال، چاپ سوم، تهران، ۰۰۰۳۱.

بانی مسعود، امیر، معماری معاصر ایران، نشر هنر معماری، چاپ دوم، تهران، پاییز ۱۱۳۰.

رجبی، پرویز، معماری ایران در عصر پهلوی-دانشگاه ملی ایران، شهید بهشتی، تهران، ۰۰۳۳.

۱. مختاری طالقانی، اسکندر، میراث معماری مدرن ایران، دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران، ۰۰۳۱.
- کیانی، مصطفی، معماری دوره پهلوی اول، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، چاپ اول، تهران، ۰۰۱۰۳.
- حبیبی، محسن، شرح جریان های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر، دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران، ۰۰۱۳۵.
- فیضی، محسن، مهدی خاک زند، تجزیه و تحلیل ده اثر از پنجاه سال معماری معاصر ایران، فرهنگ متین، تهران، ۰۰۱۳۱.
- سمیعی، سیروس، سیر تحول معماری بناهای عمومی تهران، فصلنامه آبادی، شماره ۰۳، سال پنجم، صص ۵۰-۵۰.
- تیز قلم زنوزی، س عید، از مدرس ه آمریکایی ها تا دبیرس تان البرز، فص لنامه معماری و فرهنگ، ش ماره ۰۳، س ال س وم ۳، صص ۱۳-۳۰.
- گلوردی، مروری بر روند تحولات فکری و به طبع آن معماری در دوره پهلوی اول، دانشگاه آزاد واحد تفت، زمستان ۰۱۱۱.
- مهندسین مشاور نقش، طرح پنجم، مهندسان مشاور معمار نقش، فصلنامه آبادی، شماره ۰۰، سال چهارم، صص ۰۵-۰۱۰۰.
- جواهریان، فریار، ایران در جستجوی مدرنیته، مصاحبه و تنظیم رامین جهانگلو، نشر مرکز، تهران، ۰۳۰۰۱۱.
- وکیل‌باشی، حمید، مجموعه فرهنگی تاریخی سعدآباد، سفیران، ۱۳۹۸
- زرکش، افسانه، علل تأثیر معماری بناهای دولتی و عمومی بر معماری بناهای خصوصی در دوره پهلوی دوم، مجله باغ نظر، سال نهم، شماره ۳۳، پاییز ۰۳۰۰، صص ۳۰-۰۱.

وب سایت

saray-va-abadi-blogfa.rasanetv.

scipost.wikipg.com otaghnews.com fa.wikipedia.org daneshnameh.roshd.ir

.iscanews.ir